

تلاش موفق عربستان سعودی برای تصویرسازی ملی از طریق سینما

کمیل انتظاری

پژوهشگر روابط بین‌الملل و مطالعات فرهنگی

چند سالی است که عربستان سعودی با سرمایه‌گذاری در صنعت سینما برای ارائه چهره‌ای جدید از خود تلاش می‌کند. ساخت بیش از ۳۰ فیلم سینمایی در عربستان طی ۵ پانچ سال پس از رفع ممنوعیت سینما در این کشور، برگزاری جشنواره‌های متعدد فیلم و دعوت از دست‌اندرکاران شناخته‌شده سینمای جهان، راه‌اندازی استودیوهای فیلم‌سازی در شهر جدید نئوم، برنامه‌ریزی برای ساخت ۱۴۰۰ سالن سینما تا سال ۲۰۲۴، کسب درآمد ۲۴۰ میلیون دلاری از سینما، آغاز فعالیت تولید مشترک با کشورهای دیگر و ایجاد امکانی برای حضور کشورهای دیگر برای تولید فیلم در عربستان سعودی از جمله اقداماتی است که در دوره ولیعهدی محمد بن سلمان در راستای ارائه تصویری متفاوت از عربستان صورت گرفته است.

۷۰ درصد از جمعیت ۳۸ میلیونی عربستان سعودی زیر ۳۰ سال سن دارند و این به ظرفیت عربستان برای بدل شدن به یک تولیدکننده و مصرف‌کننده مطرح محصولات سینمایی در غرب آسیا می‌افزاید. [بلیت سینماهای عربستان سعودی](#) با قیمت حدود ۱۸ دلار یکی از گران‌ترین بلیت‌های جهان است که درآمد ۲۴۰ میلیون دلاری سینما در سال ۲۰۲۲ را برای عربستان رقم زده و این کشور را تبدیل به بزرگ‌ترین بازار سینما در غرب آسیا و پانزدهمین در جهان کرده است. در این مطلب با بررسی تلاش عربستان برای تغییر تصویر خود با توسل به اقدامات متعدد، بر سرمایه‌گذاری این کشور در صنعت سینما متمرکز می‌شویم و اقدامات ریاض در این حوزه را مرور می‌کنیم.

عربستان سعودی و تلاش برای تصویرسازی ملی

عربستان سعودی در دهه‌های گذشته سعی داشت خود را رهبر جهان اسلام معرفی کند. از شوک نفتی در دهه ۷۰ میلادی که به دنبال جنگ یوم کیپور و با تحریم فروش نفت به کشورهای حامی اسرائیل توسط عربستان آغاز شد تا توافق طائف همه در راستای تثبیت چهره عربستان به‌عنوان رهبر جهان اسلام بود. حمایت ریاض از گروه‌های تندروی اسلامی از جمله القاعده که پس از خروج نیروهای شوروی از افغانستان فعالیت‌های خود را علیه منافع ایالات متحده متمرکز کرده بودند و سرانجام حادثه ۱۱ سپتامبر را رقم زدند، تصویر سعودی‌ها را به‌شدت مخدوش کرد. ملک عبدالله تلاش‌های متعددی برای تغییر این تصویر صورت داد؛ از جمله اقدامات اجتماعی و فرهنگی نظیر امکان رأی دادن زنان و همچنین شرکت آنها در مسابقات ورزشی.

تلاش برای ارائه تصویری جدید از عربستان از سال ۲۰۱۵ با پادشاهی ملک سلمان و ولیعهدی پسرش محمد بن سلمان تشدید شد. اگرچه ولیعهد جوان سعودی برای تغییر تصویر کشورش به زور و اجبار هم متوسل شد و مداخله نظامی در یمن در سال ۲۰۱۵ و قتل جمال خاشقچی را در سال ۲۰۱۸ رقم زد اما پس از مدتی

اصلاحاتش را بر مدار اقدامات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متمرکز کرد. برگزاری اجلاس‌های بین‌المللی در حوزه اقتصاد و فناوری برای معرفی چشم‌انداز ۲۰۳۰، رفع محدودیت‌های اجتماعی زنان از جمله امکان رانندگی، رفع ممنوعیت سینما پس از چهار دهه، برگزاری کنسرت‌های موسیقی، حضور ستاره‌های فوتبال در تیم‌های سعودی و ... همه گام‌هایی در راستای ارائه تصویری مطلوب از عربستان است. این اقدامات تا اندازه زیادی مطابق با مفهوم برندسازی ملی است که با الهام از مفاهیم بازاریابی و برندسازی توسعه داده شده است. در حال حاضر برای ارزیابی کشورها و رتبه‌بندی آن‌ها براساس شاخص کشورهای خوب از مدل‌های گوناگونی مانند مدل شش‌ضلعی سایمون آنهولت استفاده می‌شود. از جمله این شاخص‌ها ترویج گردشگری، جذب سرمایه‌گذار، صادرات برند، سیاست خارجی و فرهنگ است.^۱ با توجه به ظرفیت‌های سینما و نقشی که می‌تواند در تصویرسازی ملی ایفا کند، عربستان در این سال‌ها سرمایه‌گذاری‌های موفق‌تری در این زمینه انجام داده است که به بررسی آنها می‌پردازیم.

بازگشایی سینماها پس از ۳۵ سال

در اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی، همزمان با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، حادثه‌ای در عربستان رخ داد که این کشور را به‌ویژه در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی دستخوش تغییرات اساسی کرد. تصرف مسجدالحرام و گروگان‌گیری توسط گروهی تندرو، حکومت عربستان را واداشت تا از وحشت فراگیر شدن تندروی‌ها اقداماتی را در راستای محدود کردن جامعه، از جمله بستن سینماهای کشور صورت دهد.

با روی کار آمدن سلمان بن عبدالعزیز آل سعود در سال ۲۰۱۵ که زمام امور را به پسرش محمد بن سلمان سپرده، اقدامات متعددی برای باز کردن فضای اجتماعی و فرهنگی کشور صورت گرفته است. بازگشایی سینماها نیز بخشی از برنامه اصلاحات مورد نظر ولیعهد سعودی در قالب طرح چشم‌انداز اقتصادی و فرهنگی ۲۰۳۰ بوده که از سال ۲۰۱۷ کلید خورده است. در اوایل سال ۲۰۱۸، نخستین سینمای عربستان با نمایش فیلم هالیوودی پلنگ سیاه در ریاض آغاز به کار کرد. افزایش سالن‌های سینمایی، اکران آثار روز سینمای جهان، برپایی جشنواره فیلم دریای سرخ با حضور فیلم‌ها و سینماگران سرشناس جهان و ایجاد مشوق برای فیلمبرداری آثار سینمایی در خاک عربستان، از جمله برنامه‌های سعودی‌ها برای تقویت سینما در این کشور است.

در سال ۲۰۱۸، همزمان با [اعلام حضور عربستان در جشنواره فیلم کن](#)، عواد العواد وزیر فرهنگ عربستان سعودی و رئیس اداره کل فرهنگ عمومی در این باره گفت: «عربستان سعودی در حال توسعه صنعتی پویا و پایدار است که از تمام مراحل چرخه تولید فیلم حمایت می‌کند و طیف وسیعی از مکان‌های خاص را در اختیار فیلمسازان جهان قرار می‌دهد.» در همان سال، مرکز دولتی ارتباطات بین‌المللی عربستان سعودی اعلام کرد قصد دارد تا سال ۲۰۳۰ حدود ۳۵۰ مجتمع سینمایی در این کشور احداث کند. این تأسیسات نمایشی بیش

^۱ آرش بیداله خانی، «برندینگ ملت و تصویرسازی ملی: دریچه‌ای میان‌رشته‌ای برای مطالعات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل»، فصلنامه سیاست ۴۹، ش. ۴، ۱۰۰۸.

از ۲۵۰۰ سالن را در بر خواهد گرفت و قرار است سالانه حدود یک میلیارد دلار از طریق فعالیت‌های آن‌ها درآمد حاصل شود. سینمای عربستان در ۶ ماه نخست سال ۲۰۲۳، فروش ۱۳۲.۲ میلیون دلاری را ثبت کرد. طبق گزارش [بولتن بخش کسب‌وکار وزارت بازرگانی دولت عربستان سعودی](#) در تابستان سال ۲۰۲۳، در سه ماهه نخست سال، ۱۷۰۰ ثبت تجاری در بخش تولید فیلم صادر شده که حدود ۹۰۰ ثبت مربوط به ریاض، ۵۰۰ ثبت مربوط به مکه و حدود ۵۰ ثبت مربوط به مدینه و ۲۲ ثبت مربوط به القصیم است که نشان‌دهنده توزیع فعالیت در صنعت سینما در میان مناطق مختلف عربستان است.

سرمایه‌گذاری در صنعت جهانی سینما

عربستان سعودی نه‌تنها برای ترویج سینما در این کشور سرمایه‌گذاری کرده و اقدامات مؤثری رقم زده، بلکه سرمایه‌گذاری و مشارکت در ساخت فیلم‌های خارجی و همچنین دعوت از سینماگران خارجی برای ساخت فیلم در این کشور را در دستور کار خود قرار داده است. [کمیسیون فیلم عربستان](#) در جریان هفتاد و پنجمین جشنواره کن اعلام کرده است عربستان سعودی ۴۰ درصد از مخارج فیلم‌هایی که در این کشور ساخته شود را بر عهده می‌گیرد. این کمیسیون از سینماگران عربستانی و دیگر کشورها دعوت کرده تا با تصویربرداری همه یا بخشی از آثارشان در این کشور از این تخفیف ۴۰ درصدی بهره‌مند شوند. واضح است که این امر به‌منظور نمایان ساختن ویژگی‌های جغرافیایی و فرهنگی عربستان و همچنین ارائه تصویری مترقی از عربستان صورت می‌گیرد.

عربستان امکانات فنی مناسبی نیز برای سینماگران مهیا کرده است. استودیوهای فیلم‌سازی بخشی از شهر جدید نئوم به‌شمار می‌روند؛ شهری هوشمند در شمال کشور که به‌عنوان قطب جهانی نوآوری صنعتی در تولید، حمل‌ونقل، رسانه و سلامت معرفی می‌شود و قرار است «منطقه آزاد فرهنگی» باشد. همچنین، کمیسیون سلطنتی استان العلا در عربستان سعودی، اقامتگاهی برای سکونت عوامل تولید فیلم و سریال‌ها ساخته است که ۳۰۰ اتاق دارد. در این اقامتگاه اتاق‌های مختلفی برای بخش‌های متفاوت تولید فیلم و سریال در نظر گرفته شده است.

سینمای بالیوود هند علاقه خود را به ساخت فیلم در عربستان نشان داده است. فیلمبرداي بخشی از [فیلم «Dunki»](#) به کارگردانی «راجکومار هیرانی» با بازی شاهرخ‌خان، هنرپیشه مطرح هندی در عربستان انجام شده است. شاهرخ‌خان با انتشار ویدئویی از وزارت فرهنگ عربستان سعودی به خاطر لوکیشن دیدنی و مهمان‌نوازی گرم از آنها در طول فیلمبرداری تشکر کرد.

همه این اقدامات نشان از جلب توجه سینماگران به عربستان دارد که می‌تواند در تصویرسازی و برندسازی ملی به این کشور کمک کند.

برگزاری جشنواره‌های جهانی فیلم

برگزاری جشنواره‌های بین‌المللی فیلم یکی دیگر از برنامه‌های عربستان سعودی برای تقویت سینما و نمایش چهره‌ای متفاوت از این کشور در اذهان جهانی است. مهم‌ترین این جشنواره‌ها که قرار است به مهم‌ترین جشنواره سینمایی خاورمیانه بدل شود، «جشنواره جهانی فیلم دریای سرخ» است. نخستین دوره این رویداد سینمایی دسامبر ۲۰۲۱ در منطقه‌ای تاریخی در شهر جدّه برگزار شد. حضور چهره‌های مطرح سینمای جهان در دومین دوره این جشنواره پررنگ بود و توجه رسانه‌های جهانی را به خود جلب کرد. رئیس هیئت‌دوران دومین دوره آن الیور استون کارگردان، فیلم‌ساز شاخص آمریکایی بود و شخصیت‌های معروفی چون گای ریچی، اسپایک لی، شارون استون، جکی چان و شاهرخ‌خان در این جشنواره حضور داشتند. همچنین آنتونیو باندرا، نائومی کمبل و دی جی خالد از چهره‌های شاخص حاضر در این دوره بودند.

مخالفت رهبران مذهبی

اقدامات بی‌سابقه سعودی‌ها در حوزه سینما انتقاد برخی رهبران مذهبی عربستانی را در پی داشته است. [شیخ عبدالعزیز الشیخ](#)، مفتی اعظم عربستان در برنامه هفتگی خود در تلویزیون سعودی درباره بازگشایی سینماها و برگزاری کنسرت‌های موسیقی اعلام کرد: «تصاویر متحرک ممکن است عامل انتشار فیلم‌های بی‌شرمانه، غیراخلاقی، الحادی و فاسد شود. هیچ نکته مثبتی در این کنسرت‌ها، سرگرمی‌های روزانه و شبانه وجود ندارد و بازگشایی سینماها دعوتی به اختلاط جنس‌های مخالف محسوب می‌شود.» این در حالی است که فیلم‌های خارجی با ممیزی و سانسور در عربستان نمایش داده می‌شود.

البته عربستان در نمایش فیلم‌های هالیوودی از سایر کشورهای عرب پیشی گرفته است. درحالی که اکران [فیلم «باربی»](#) در کویت و الجزایر ممنوع شد، در کشورهای عربستان سعودی، امارات متحده عربی و بحرین پس از سانسور برخی از بخش‌ها به نمایش درآمد.

ساخت عربستان

کمتر از پنج سال از بازگشایی سینماها در عربستان سعودی، فروش فیلم‌های عربستانی از فیلم‌های پرهزینه هالیوودی پیشی گرفته است. فیلم کمدی [«سطار»](#) شاخص‌ترین آنهاست که تعجب همگان را برانگیخته است و رکوردهای گیشه را شکسته و تنها در ۱۲ روز اول اکرانش توانست ۲.۲ میلیون دلار به دست آورد و به پرفروش‌ترین فیلم سعودی در تمام دوران تبدیل شود. پس از گذشت هفت ماه از اکران این کمدی، فروش آن به ۱۰.۷ میلیون دلار رسیده است. این فیلم به کارگردانی «عبدالله العراک» یک کمدی خانوادگی درباره مردی افسرده است که رؤیاهایش برای قهرمان شدن در کشتی آزاد را دنبال می‌کند.

این در حالی است که فیلم‌های هالیوودی هر روز سهم کمتری از بازار سینمای عربستان را به خود اختصاص می‌دهند. حتی پیش از اکران سطار، فیلم‌های عربی کم‌بودجه با استقبال بیشتری در مقایسه با فیلم‌های پرهزینه و استودیویی هالیوود روبه‌رو می‌شدند. فیلم [«ایندیانا جونز: روزشمار سرنوشت»](#) در عربستان حتی در فهرست سه فیلم پرفروش نیز قرار نگرفت و در رقابت با چند فیلم کمدی مصری شکست خورد. این فیلم در

هفته سوم اکران در سینمای عربستان به رتبه سیزدهم فروش سقوط کرد و در نهایت به فروش حدود یک میلیون دلاری دست یافت. قسمت سوم فیلم ابرقهرمانی «نگهبانان کهکشان» نیز که در گیشه جهانی به فروش ۸۴۵ میلیون دلار رسید در عربستان در مجموع دو میلیون دلار هم فروش نداشت.

علت شکست فیلم‌های هالیوودی در برابر فیلم‌های عربی را می‌تواند زبان انگلیسی، ممیزی فیلم‌ها و تفاوت‌های فرهنگی باشد. فیلم‌های داخلی را کسانی می‌سازند که دقیقاً می‌دانند سعودی‌ها چه می‌خواهند. برای مثال فیلم سطار را شرکت «الشمیسی» با مشارکت «تلفاز ۱۱» ساخته است. این امر نماینگر آن است که خصلت محلی بودن و توجه به فرهنگ، زبان و ظرفیت‌های داخلی هنوز برای مردم عربستان مانند دیگر کشورهای خاورمیانه جذاب است در فروش فیلم‌ها تأثیر شایانی دارد.

موتور محرک سینمای خاورمیانه

به نظر می‌رسد روشن شدن موتور سینمای عربستان، شتاب دوچندانی به توسعه بازار سینمای خاورمیانه داده است، به طوری که بیشترین رشد فروش در جهان را پس از همه‌گیری کرونا به ثبت رسانده است. براساس آمارهای رسمی، درآمد سالانه سینماها در این منطقه طی سال ۲۰۲۱ میلادی ۸۰۰ میلیون دلار ثبت شده که این رقم در سال ۲۰۲۲ کمی بیشتر از یک میلیارد دلار رسیده است. این در حالی است که درآمد سینماهای خاورمیانه در سال ۲۰۲۰ میلادی تنها ۲۵۰ میلیون دلار بوده است که در مقایسه با ثبت رکورد یک میلیارد دلاری سال گذشته به معنی رشد بی‌نظیر ۴۰۰ درصدی در جهان است.

[براساس گزارش موسسه امید \(omida\)](#)، مجموع فروش سینماهای منطقه همکاری خلیج فارس، اردن و لبنان در سال ۲۰۲۴ در مرز ۱.۳ میلیارد دلار خواهد بود در حالی که تنها پنج سال قبل، یعنی ۲۰۱۹ میلادی تنها ۶۰۰ میلیون دلار فروش در صنعت سینمای منطقه ثبت شده بود. در سال ۲۰۲۱ تعداد سالن‌های نمایش فیلم در این منطقه ۲۱۰۰ عدد عنوان شده بود که تا پایان ۲۰۲۴ به ۳۱۰۰ سالن خواهد رسید. نزدیک به نیمی از ۳۱۰۰ سالن سینما مورد نظر در عربستان سعودی مستقر است که بزرگترین بازار رشد صنعت سینما شناخته می‌شود. تا سال ۲۰۲۴ قرار است ۱۴۰۰ سالن سینما در عربستان ساخته شود، این در حالی است که در سال ۲۰۲۰ این کشور تنها ۳۰۰ سینما داشت.

[لیلا مسینایی](#)، مدیر یک شرکت فیلمسازی در امارات متحده عربی و برگزارکننده رویدادهای بزرگ سینمایی، دلایل رشد قابل توجه درآمد سینماهای کشورهای همکاری خلیج فارس، لبنان و اردن را موضوع جوانی جمعیت در این مناطق و برنامه‌های عربستان سعودی در توسعه سینما می‌داند. «رشد صنعت سینما در خاورمیانه تحت تأثیر طرح تنوع اقتصادی دولت‌های شورای همکاری خلیج فارس به ویژه عربستان سعودی برای کاهش وابستگی به نفت است. بخش سینما، سرگرمی و اوقات فراغت زمینه مناسبی برای دستیابی به این منظور است.»

قبل از شیوع کرونا در سال ۲۰۱۹، امارات متحده عربی با مجموع ۲۶۲ میلیون دلار فروش، عنوان برترین بازار منطقه را داشت اما درآمد ناخالص آن در سال ۲۰۲۱ به ۱۴۰ میلیون دلار کاهش یافت. در مقابل، گیشه عربستان سعودی که در سال ۲۰۱۹ میلادی ۱۱۲ میلیون دلار ارزش داشت، درآمد ۲۳۸ میلیون دلاری را در سال ۲۰۲۱ را به دست آورده است. پیش‌بینی می‌شود عربستان سعودی که اکنون عنوان برترین بازار خاورمیانه را از آن خود کرده، سهم کنونی ۱۵ درصدی خود را از گیشه خاورمیانه به بیش از ۴۰ درصد افزایش دهد.

ظرفیت‌های سینمای عربستان برای ایران

رشد صنعت سینمای عربستان در پنج سال، می‌تواند هم ظرفیت مناسبی برای بازار فیلم‌های ایرانی و مشارکت در تولیدات سینمایی در اختیار ایران بگذارد هم الگویی برای توسعه هر چه بیشتر صنعت سینما در کشور باشد. صنعت سینمای ایران با توجه به قدمتش در خاورمیانه کم‌نظیر است. هر چند فیلم‌های ایرانی با درخشیدن در جشنواره‌های جهانی زبازد خاص و عام هستند اما این فیلم‌ها در گیشه جهانی کمتر موفق بوده‌اند. خاورمیانه بهترین بازار فرامرزی برای سینما ایران خواهد بود؛ چراکه قرابت فرهنگی و مذهبی به عنوان یک مزیت رقابتی در برابر تولیدات هالیوودی امتیازی منحصر به فردی محسوب می‌شود. در این میان، عربستان سعودی که بزرگ‌ترین بازار سینمایی تلقی می‌شود جایگاه ویژه‌ای دارد. از سوی دیگر، دعوت از سرمایه‌گذاران سعودی برای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های صنعت سینما و همچنین معرفی پروژه‌های مشترک می‌تواند در دستور کار مسئولان فرهنگی کشور قرار گیرد. همکاری و ساخت پروژه‌های مشترک به وفاق و نزدیکی بیشتر دولت‌ها و ملت‌های اسلامی کمک می‌کند. سینما در قالب دیپلماسی فرهنگی می‌تواند در کنار دیپلماسی اقتصادی بهترین ابزار برای نزدیکی این دو کشور اسلامی شود که به تازگی تنش‌دایی را در دستور کار خود قرار داده‌اند و روابط دیپلماتیکشان را برقرار کرده‌اند.